

Tagasivaade noorusaega

Ants Viies

Minu vanemad

Minu isa Oskar Veber oli pärit Tartust 12 km eemal asuvast Utsu talust Vesneri vallas. See oli Vesneri mõisa vana ostutalu, mis paiknes Tartu–Alatskivi maantee lähedal, mille ääres paari kilomeetri kaugusel asus lähedane Väägvere küla. Minu isapoolne vanaisa oli surnud ammu enne minu sündi. Oma vanaema, kes oli Väägvere koolmeistri ja eesti pasunakooride rajaja David Otto Wirkhausi õde, mäletan vaid uduselt. Selgesti on meeles vaid see, et kui ma pisikese poisina tema matusel Tartu Maarja kalmistul kummardasin üle haua ääre kirstu vaatama, siis kukkus mu uus madrusemüts peast alla hauda, nii et hauakaevaja pidi selle hauast mulle tagasi tooma. Sel puhul arvasid naised, et küllap poisike läheb varsti vanaemale järele. Järgmisel aastal olingi tihti raskesti haige, kuid ellu ma jäin. Isa jutu järgi näinud vanaema vahetevahel paha und, kuidas endine Utsu talu rentnik, kes pidi ostu puhul talust ära kolima, tuli magamise ajal uksest tuppa ja muudkui ihus aga tema poole vaadates nuga. Kui vanaema oma häda külatargale kaebas, soovitas see voodi ümber pöörata. Vanaema teinudki nii ja noaihuja kadunud kohe. Pisut rohkem mäletan David Otto Wirkhausi nooremat venda Joosep Heinrich Wirkhausi (1854–1934), kes samuti oli muusikategelane, rajas mitmel pool orkestreid, juhatas laulukoore ja tegutses aktiivselt “Vanemuise” seltsis, mille auliikmeks ta 1926. a. valiti. Vanapõlves elas ta Tartu ülejõe linnaosas, kus teda vahetevahel külastamas käisime, mispuhul ta harilikult mälestusi vestis.

Minu isa, kes sündis 13. märtsil 1887, oli peres kõige noorem laps. Vanem poeg Taavet

(David) elas minu noorpõlves töömehena oma heasüdamliku naise Miili ja minust mõne aasta võrra vanema poja Adelbertiga samuti Tartus. Järgmine poeg Henni (Heinrich) oli Järvamaal Roosna-Alliku kandis metsavahiks. Kolmas poeg Aadi (Adelbert) aga jäi koju ema juurde ja temast sai Utsu talu peremees. Minu isa õppis 1903–1907 venekeelses Tartu Õpetajate Seminaris. Oli seepeale ühe aasta õpetajaks Kuigatsis Keerdi koolis ja edasi 1908–1914 Valgjärve algkoolis, mis asus Otepäält 7–8 km ida pool.

Valgjärvel tutvus isa koolist paari kilomeetri kaugusel asuva suure (70 ha, kahest talust kokku ostetud) Keebi talu peretütrega Berta Neumanniga (sündinud 20. apr. 1891), kes oli paar aastat õppinud mingis Tartu saksikus tütarlastekoolis. Bertagi oli pere kõige noorem, ema teisest abielust sündinud võsu. Tema ema Helene, sünnipäralt Jurss, oli varem olnud abielus Keebi peremehe Juhan Saarega, kellelt tal oli kaks last – poeg Eedi (Eduard) ja tütar Meeri (Marie). Meeri asus elama Tartusse, kus abiellus puunikerdaja ja majaomaniku Karl Tomassoniga. Mehe surma järel hoidis Helene talu ohjad oma käes. Tema uus mees Gustav Neumann (1865–1945) oli üles kasvanud Valgjärve mõisas sealse kõrtsmiku ja sepa pojana. 1876–1880 õppis ta Otepää kihelkonnakoolis ning tegutses hiljem pikemat aega Valgjärves ja lähemas ümbruskonnas kaupmehe ja kõrtsmikuna. 20. sajandi algul võttis ta aktiivselt osa Valgjärve Põllumeeste Seltsi tegevusest. Kümmeaastat oli seltsimajas avatud kaupluse pidajaks. Tegeles ka hobusekasvatusega, mistõttu Keebi talus kuu aega olid väga ilusad, välimuselt Tori tõule lähedased hobused. Tema toas seinal oli mitu 20. sajandi algul näitustel hobuste eest saadud diplomit. Enne Esimest maailmasõda kolis ta Tartusse, kus kuni umbes 1920. aastani pidas vürtspoodi. Seejärel läks Keebile tagasi ja elas seal tagasitõmbunult kuni surmani, kuna talupidamist juhtis Eedi. Vanaisal oli kuus venda ja üks õde. Kolm venda elasid Tartus. Neist Aleksander oli soliidne kaupmees ja majaomanik. Ludvi (Ludvig) tegutses fotograafina. Anton pidas koos oma paksu naise Teelega turu ääres tee-



Vanaisa Gustav Neumann 1937. aastal.

maja. Muidu meeldiva iseloomuga, kannatas ta aga joomahoogude all. Ka Valgjärve selt-simaja lähedal rätsepana elav Volde (Volde-mar) oli hädas joomisega.

Kui minu isa Valgjärve ministeeriumikooli õpetajaks sai, siis kujunes tema hooleks ka sealse Põllumeeste Seltsi pidudel näitemängude lavastamine. Selleks tõlkis ta mitmeid näidendeid, mille šapirograafil paljundatud eksemplare minagi veel lapsepõlves nägin. Näitemänguharrastusest ei vabanenud isa terve eluaja. Valgjärve näitemänguõhtutel osales ka Gustav Neumanni tütar Berta. Peatselt tekkis temaga vastastikune meeldimus ning mu isa, kes veendunud sotsiaaldemokraadina oli kirikuvastane, astus temaga tol ajal haruldasse kiriklikult registreerimata vabaabiellu. Õppetöö vaheaegadel tegid nad koos sõite Soome, Peterburgi ja mitmele poole Eestissegi. 9. septembril 1912 sündis neil poeg, kes sai soomepärase nime Kalle. Ametlikult abiellusid nad alles 1920. aastate algupoolel. Mäletan, kuidas vanemad mind sel puhul väikese poisikesena viisid Tartu Maarja koguduse õpetaja Funke poole koju, kus mulle siis vett pähe tilgutati ja mind Antsuks ristiti.

1914. aastal võeti isa kohe Esimese maailmasõja algul sõjaväkke ja koolitati Peterburis sanitariks. Edasi teenis ta mõnda aega Vilnos (Vilniuses), kus oli raudteejaama tunnelis sõjaväe sanitaarlao hoidja. 1950. aastate lõpul

esmakordselt Vilniuses käies läksin jaamas kohe tunnelit vaatama. See oli endisel kujul olemas. Kui Vene väed Vilnost 1915. aastal taganesid, sattus isa Pihkva kubermangu lõunaosas Velikije Luki naabruses asuva Neveli lähiste, kus pidi olema mõnda aega haiglas. (Neveligi olen ära näinud – väike vilets linnake.) 1916. aasta sügisel pääses ta rikutud tervisega sõjaväljalt koju, tuues kaasa mitu taskublokitäit huvitavaid joonistusi sõjaväe elust. Need olen hiljem andnud Eesti Kirjandusmuuseumi Tartus, nagu ka 5–6 kladet tema sõjaaegseid päevikuid. Teatrihuvilisena leidis ta Tartus töökoha “Vanemuise” seltsi asjaajana. Minu ema oli juba varem tulnud oma isa juurde Tartusse ja aidanud tal siin poodi pidada. Kui mu isa sõjast koju pääses, asusid nad emaga elama 3-toalisse korterisse ühe Herne tänava suure õuepealse maja teisel korrusel.

Seal ma siis sündisingi 23. detsembril 1918, paar päeva pärast seda, kui Tartu alanud Vabadussõjas oli punaste kätte langenud. Tuhud algasid just siis, kui ema oli parajasti jõuluks sülti keetmas. Küsimuse peale, kas poiss või tüdruk, oli ämmaemand sünnitusel vastanud: “Väike enamlane”. Nii ema mulle hiljem rääkis. See pidi tähendama poissi. Ju siis tollal naisi ei peetud poliitikaga tegelejaiks. Igal juhul oli aeg põnev. Juba mõni nädal hiljem vallutasid Kuperjanovi partisanid Tartu, mille eel põgenevad enamlased jõudsid Krediidkassa keldris hukata paarkümmend vangistatud kodanlast eesotsas Eesti apostliku õigeusu piiskopi Platoniga (1930. aastail tehti sellest keldrist asjakohase tekstiga mälestuspaik). Mina noist sündmustest tollal muidugi midagi ei teadnud, olin ju alles beebina normaalsel kombel oma elu alustamas.

Lapsepõlv Tartus

1920. aastate algul õppis mu isa lühemat aega tulukamat elukutset Tartu Hambaarstide Koolis ja õiendas vastava eksami. Algajal hambaarstil oli aga Tartus vaevarikas praktiseerida. Seetõttu töötas ta esialgu mõne aasta Mustvees, mis ajal ema koduperenaiana elas



Meie pere 1920. aastate teisel poolel.

koos lastega edasi Herne tänava korteris, millest ta ühe toa üüris välja üliõpilastele. Suvel käisime muidugi vahetevahel isa juures, kus mulle väga meeldis Peipsi liivarannas sulistada. Rohkem aga olime suviti emakodus Keebil. Vend Kalle tegi mulle seal plekist pisikesi atru ja traadist äkkeid mängimiseks ning ajas mind mõnikord maja ees oleval ringkiigel latiga kõrgele üles tiirlema.

Meie põhiline elu aga jätkus Tartus, kus Kalle hakkas käima Tartu Õpetajate Seminari algkoolis, mis asus lähedal Laial tänaval. Kevadel läks ta kooli vahel paljajalu. Mina aga mäletan ilusaid mänguaegu avaras õues lastekarjaga ringi joostes. Mäletan ka kurba lugu, mis juhtus siis, kui ema saatis mu poodi leiba ostma ja ma naabripoisi ettepanekul endale (meile) lisaks kommi ostsin. Kui ema kodus küsis, miks nii vähe raha tagasi sain, vastasin, et kaupmees võttis niipalju. Asi klaariti poes ära, misjärel pidin kõik üles tunnistama ja sain korra koju tulnud isalt paraja nahataie. Jäi eluajaks meelde, sest muidu meil kodus ihulist karistamist peaaegu ei harrastatud.

Ja lõpuks – põnevad olid kevadise suurvee aegsed käigud koos emaga keldrist kartuleid tooma. Keldris oli vesi. Tuli võtta kaks tooli, millest ühel seistes teist edasi tõsteti, et riiulile pandud kartuliteni ja siis jälle tagasi

jõuda. Üldse kerkis suurvesi tollal peaaegu igal kevadel ümbruskonna tänavatele, kus siis sai paadiga sõita, jalakäijate tarbeks aga tuli ehitada purded. Jõgi ei olnud meist ju kaugel. Kuival ajal oli selle ääres ütlemlata huvitav ringi tuiata ning kaldaäärseid või kaldale tiritud paate ja laevu uurida. Poistekambaga aga oli eriti tore mängida Toomemäel ja Kassitoome orus. Kui murul ringi jooksimine, tuli meid vahel minema kihutama Toomemäe valvur, vanamees, kelle nimeks meil oli Tomka tugi.

1925. aastal alustas vend Kalle õppimist Tartu Õpetajate Seminaris. Samal aastal otsustas isa jääda pidevalt Tartusse hambaarstina praktiseerima ja me kolisime Herne tänavalt ümber Riia ja Karlova (nüüdse Kalevi) tänava nurgal asuva suure elumaja teisele korrusele. Meie all oli Tiitso noodikauplus ja teisel pool maja sissekäiku Lille pagariäri, kust hommikul ostsime sooje kringleid. All välisukse kõrval oli silt: “Hambaarst Oskar Veber / Vastuvõtt tööpäeval 9–5 / Hädalistel puhkudel igal ajal”. Korter oli 5-toaline. Selle välisuku avanes pika risti maja käiva koridori siseotsa. Koridori tänavapoolses otsas olid vastamisi kaks ust – välisuksepoolses küljes uks isa töökabinetti, korteripoolses küljes patsientide ooteruum, kust edasi viis kahe-

poolne üks suurde saali, mida sisustasid kaks väikest komplekti vanapärast pehmet mööblit ja seina ääres seisev Tartu Heine klaverivabriku pianino. Saali taganurgas olid isa poolt maalikoopiatega kaunistatud sirmi taga minu ja Kalle voodid, tänavapoolsete akende vahel aga väikesed raamaturiiulid. Saali kõrval õuepoolses küljes olid söögituba ning selle taga isa ja ema magamistuba. Söögitoad viis üks kööki ja sealt õuepoolsesse esikusse, mille nurgas oli käimla. Esikust avanes üks ka korteri keskel asuvasse kolikambrisse, kuhu tuli vähest valgust ooteruumi avaneva akna kaudu. Maja oli ahjukütttega, puudusid ka veevärk ja elektrivalgustus, mõlemad tollal Tartu elamutes veel üsna haruldased. Talvel oli korter kõvast kütmisest hoolimata üsna külm. Õuepoolses esikus ja käimlas langes temperatuur tõsise külmaga alla nulli. Käimla kitsas allaviimatu külmas talvel vahel kinni. Siis pidi ema seda kuuma veege lahti sulatama.

Saali riiuleil oli isal päris esinduslik kogu 20. sajandi kahel alguskümnnendil ilmunud eesti kirjanduse paremikust, alustades Gustav Suitsu "Elu tule" ja "Tuulemaa" algtrükkidega ning lõpetades Henrik Visnapuu "Amorese", Marie Underi "Sonettide", Friedebert Tuglase "Saatuse", Oskar Lutsu novellide "Kirjad Maarjale" ja "Karavaan", Tammsaare "Sõjamõtete" ning ajakirja Ilo vihikudega. Lutsu raamatuil oli sisse kirjutatud pühendus "sõber Oskarilt", sest "Vane muise" asjaajaja ametis oli isal temaga olnud lähemaid kokkupuuteid. Lisaks ilukirjandusele leidis seal mõnda muudki, nagu saksa ajaloolase Wilhelm Blosi suure Prantsuse revolutsiooni ajaloo (1888) 1914. a. avaldatud eestikeelne tõlge, mida algkoolipõlves tõsise huviga lugesin, kusjuures minu vaieldamatuks lemmikangelaseks kujunes Danton. Kolikambris oli rohkesti vanu, peamiselt venekeelseid raamatuid, nende hulgas suur kõvas köites Gogoli jutukogu, samuti mitmed põnevad Mayne Readi romaanid, kõik toredate piltidega. Vahel õhtuti luges isa neid meile tõlkes ette, nagu ka katkeid Leo Tolstoi "Sõjast ja rahust". Need olid mõnusad õhtud. Eriti jäid mulle meelde Gogoli õudsed lood

"Vii" ja "Nõiutud koht". Ka Johannes Aaviku keeleuuenduslik sari "Hirmu ja õuduse jutud" oli meil armastatud lugemisvara. Tulemus oli see, et kui mind mõnikord õhtuks üksinda koju jäeti, siis panin elutubades lambid põlema ja istusin ise nurka, selg vastu seina, nägu akna poole. Kartsin, et järsku tuleb "valge käsi" akna taha kõbistama.

Kui 1925. a. sügisel Keesbilt linna tulín, hakkasin peatselt tõsiste kõhuvalude all kannatama. Tegelikult olid need alguse saanud juba maal, kuid vanaisa ja vanaema arvasid, et küllap need lähevad üle. Mind vaatama kutsutud perekonnaarst Felix Lepp leidis, et asi on hull, tegemist on juba üsna kaugele arenenud pimesoolepõletikuga, mis vajab kiiret operatiivset ravi. Hoiatas, et mind ei tohi enam kõvasti raputada. Nii viisidki isa ja onu Aadi minu kahekesi pesukorvis Toomemäele ülikooli haavakliinikusse, kus läksin otse teed operatsioonilauale, sest pimesool oli juba lõhkenud. Mind opereeris omaaegse Päästekomitee liige professor Konstantin Konik, kes sel moel sai ka minu elu päästjaks. Haiglas pidin viibima kaks nädalat, samas kui tavalistel pimesoolehaigetel tuli seal olla vaid nädalapäevad. Korra viidi mind suurde auditooriumisse, kus laual oli purgi sees minu opereeritud pimesool ja professor Konik selgitas tudengitele, et näete, poisike on kõhn, oleks ta paksem, poleks ta süda seda rasket operatsiooni võib-olla üle elanudki. Umbes niimoodi see jutt vist käis. Igal juhul nõrgestas kogu see vapustus mu tervist üsna tõsiselt. Kevade poole kannatasin mitmel korral külmetushaiguste all, kuigi ema sooja rõivastuse eest hoolt kandis ja mulle alatasa vastumeelset karedaid villaseid sukke jalga toppis.

Aastavahetuse paiku sain vist enam-vähem selgeks lugemise. Sel puhul telliti mulle ajakiri Laste Rõõm. Mõnevõrra rohkemgi huvitas mind Kallele varem tellitud noortejakiri Vikerkaar, mille 1925. aastakäigust oma kireva sündmustikuga eriliselt meelde jäi saksa kirjaniku S. Wörishöfferi romaan "Risti ja põiki läbi saladusliku India", kus mind sügavalt liigutas kurja härjapõlvlaste Tippoo õnnetu lõpp, nagu ka aastakümne lõpul loetud Dickensi "Oliver Twistis" lapsi

julmalt ekspluateerinud juut Fagini eluots. Tõsiselt paelus mind Kallele käiv “Noorusmaa” (1926–1928), mis minu meelest oma hariva ja sealjuures ka huvitava sisuga on tänini jäänud Eesti parimaks noorteajakirjaks. Selle igas aastakäigus leidis minu jaoks palju lugemisväärsust, nagu Charles Dickens “Kilk koldel” ja A. Conan Doyle’i “Brigadir Gerardi seiklused” (1926), Jüri Parijõe “Laevapoisi päivil” (Natalie Mey illustratsioonidega), A. Altajeffi “Beethoven” ja Adelbert von Chamisso “Peeter Šlemili kummaline lugu” (1927), Sven Hedini “Fernando Cortez” ja Soome noorsookirjaniku Anni Swani “Olli elukool”, mis vestis rasketest katsumustest ühe poisikese elus (1928).

Harrastuseks kujunes varakult ka kinos käimine. Seansside kaupa kinno laskmist tollal ei olnud, võis minna, millal tahtsid, vaadata algul filmi lõpp ja siis alles esiosa. Mäletan suurejoonelist filmi “Ben Hur” Vana-Rooma elust, kus gladiaatorid võitlesid areenil. Poisikeste armastatud filmikangelased olid Tom Mix ja Harry Piel, minul eriti veel naljamehed Pat ja Pataschon, Charlie Chaplin, Buster Keaton ja Harold Lloyd. Kui tulid esimesed helifilmid, siis meeldis mu isale sakslaste kuulus “Kaks südant kolmveerandtakis” (1930) nii väga, et ta käis seda kaks korda vaatamas.

10. juunil 1926 võeti mind väikese sisseastumiskatsesega vastu Tartu Õpetajate Seminari algkooli. Mäletan, et katsel pidin kirjeldama mingil värvilisel piltpostkaardil kujutatud laste tegevust. Tuli ka öelda, mitmemargane on mulle näidatud rahataht. Ja veel midagi muud.

Esimeses klassis olin ligi poole ajast haige. Detsembri algul jäin sarlakeisse, mida põdesin seitse nädalat Lina tänava nakkushaiglas, kus külastajaid haigete juurde ei lubatud. Mäletan, et jõuluks ilmus mu voodi äärde kapikese peale pisike kuusk, mille all seisis šokolaadist suure sonimütsiga poiss. Nokitseisin tasapisi selle tagakülge, kuna esikülg püsis kaua aega tervena. Lisaks põdesin haiglas ära veel keskkõrvapõletiku ja pääsin alles jaanuari lõpus 1927 koju. Selle vapustuse järel vaevastid mind mitmesugused külmetushaigused

taas terve kevadise poolaasta, nii et koolis peeti aru, kas mind mitte veel aastaks klassi kordama jätta. Õnneks seda siiski ei tehtud ja edasi edenesin ma õppetöös üsna hästi.

1920. aastail oli Eestis veel üldiselt kombeks öelda isa ja ema kohta papa ja mamma, kuna onu ja tädi olid onku ja tante. Vanaisa ja vanaema olid siis vastavalt vanapapa ja vanamamma, mille asemel meie peres sai kombeks öelda vanapa ja vanamma. Aadi onkust aga sai Aadinku ja peatselt lihtsalt Tinku, kuna Meeri tante lühenes Mrinteks. 1920. aastate keskpaiku asendasime kodus minu algatusel papa ja mamma isa ja emaga. Algul tuli vanade nimetuste kasutamise puhul maksta väikest trahvi, mille eest sai osta kompusid.

Suved 1927 ja 1928 veetsin koos isa-ema-ga Mustvees, kusjuures isa töötas seal ühtlasi hambaarstina. 1929–1930 olime suved samal moel Karksi-Nuias, mille kaunis ümbrus mulle väga meeldis. Esimest korda sõitsime sinna üle Valga kitsarööpalisel raudteel ja läbi Läti Mõisaküla ning Abja kaudu. Lätist läbisõidul olid vaguniuksed lukustatud, nii et jaamades välja minema ei pääsenud. Niisugune oli mu esimene välismaasõit. Erilist huvi pakkus mulle veskijärve taga olev Karksi lossimägi kiriku ja varemetega, mis mulle juba Kitzbergi “Maimu” järgi tuttav oli.

Esimesed neli aastat oli algkoolis meie õpetajaks August Palm, mustade juuste ja ümmarguste mustaraamiliste prillidega mees, kes oli tollal moes oleva üldõpetuse harrastaja. See tähendas, et ainetunde meil ei olnud, vaid kõike õpetas ta mingil viisil segamini. Klassitunnistusel, mida Palm täitis templiga lüües, olid õppeainete hinded küll näidatud. Ainsana oli teise õpetaja hoolet usuõpetus. Viiendas klassis asendus üldõpetus aineõpetusega ja saime klassijuhatajaks eesti keele õpetaja Friedrich (hiljem Priidu) Puusepa, kes oli koolide jaoks jõudnud juba rohkesti avaldada keeleõpikuid. Kodus olin huviga lugenud vennale kingitud itaalia kirjaniku Edmondo de Amicise kuulsat koolielu kujutavat noorsooraamatut “Süda”, milles igal kuul esitati koolis üks kuujutustus. Minagi hakkasin siis kirjutama kuujutustusi, mis äratasid Puusepa tähelepanu. Pidin neist mitmed

tunnis ette lugema. Ka kutsus ta mind oma poole koju, andis mulle lugeda raamatuid, sealhulgas minu jaoks ütle mata igava Juhani Aho romaani “Panu”, ja pani mind kirjatükke kirjutama. Lisaks sain mängida ta minuealise vennapojaga. Mõne aja pärast ma tüdinesin ja loobusin neist külaskäikudest. Aastaid hiljem kuulsin emalt, et Puusepp oli öelnud, et mul on häid kirjanduslikke eeldusi, mistõttu tahab omalt poolt aidata neid edasi arendada.

Üldiselt mõjus üleminek ainesüsteemile mulle nii rängalt, et mu õppeedukus järsult langes. Seniste heade asemel hakkasid domineerima rahuldavad, nii et jõuluks saadud tunnistust isale näidates puhkesin nutma. Isa siis trööstis mind, et pole häda midagi, küll see asi sul edaspidi jälle korda läheb. Eriti vilets oli lugu matemaatikaga, milles hädavaevalt vedasin kolme välja. Aine õpetaja Karl Veski, tuntud keelemehe Johannes Voldemar Veski vend, ütles kord tunnis minu kohta otse, et “see poiss matemaatikat ei oska”. Kooli vendadest-õdedest olid mulle algkoolipõlves kõige lähedasemad juuksuri poeg Endel Ariko, kingsepavõsu Arnold Nigol ja pinginaaber Aleksis Audova, kelle isa oli tuntud vasakpoolne loodusteadlane. Minu isa nimetas teda rohusööjaks Audovaks, sest ta oli taimetoitlane. 1932. aastal siirdus ta poliitilise tagakiusamise tõttu Venemaale, kus aasta lõpul segastel asjaoludel suri. Nende kolme poisiga koos moodustasime nagu väikese vandeseltsi, kes ajas omaette mitmesuguseid asju. Käisime näiteks uurimas linnalähedasi Aruküla liivakivikoopaid, kusjuures isa õpetuse järgi kinnitasime sisseminekul koopasuhu pika nõõri, et osata seda mööda koobastiku käikudest tagasi tulla.

Kuna meie kool oli seminari harjutuskool, käisid seminari õpilased, sealhulgas ka minu vend Kalle, vahetevahel meil tunde pealt kuulamas ja ise tunde andmas. Et tollal vähe se õpilaste arvuga maakoolides tuli õppetöös sageli mitu klassi ühendada, siis jagati vahetevahel meilgi näiteks neljas ja viies klass mõneks ajaks pooleks, et seminaristid saaksid praktiseerida kahe eri klassiga ühes tunnis töötamist. 1928. aastal tähistati Tartu Õpetajate Seminari 100. aastapäeva. Anti välja suur

juubelialbum, milles muu hulgas esitati ülevaade kõigist seminari õpetajatest ja lõpetajatest, tuginedes sealjuures nii mõnelgi puhul lõpetajate endi mälestustele. Mitmel korral on tsiteeritud ka minu isa mälestusi, kus ta iseloomustab üksikuid õpetajaid. Näiteks ütleb ta vene keele õpetaja Mihhail Stoljarovi kohta, et selle “peen ja ilukõlaline vene keele hääldamine kõlab mul tänini kõrvus. Tahaksin öelda, et nii i l u s a t vene keele hääldamist ei ole ma kellegi poolt kuulnud.”

Neil aastail oli minu meelisharrastuseks Tartu jõesadamasa ringiuitamine ja laevadel toimuva tegevuse jälgimine. Seisid seal Peipsi divisjoni kaks halli sõjalaeva, pisikesed suurtükid peal, sageli ka piirivalve kiirpaat “Herilane”, mis käis Peipsil ringi tuiskamas. Must laev “Uku” kandis hoolt sõidumärkide eest Emajõel ja Peipsil. Eriti meeldis mulle pika terava ninaga kaubalaev “Kurs”. Oma unistustes kujutasin ette, et mul endal on tulevikus just niisugune laev (suur jahtlaev!), millega ma Peipsil ringi sõidan. Suuremad reisilaevad olid ratasaurik “Vanemuine”, must “Torm” ja valge “Harry”. Sõit laevaga Tartust Mustveesse kestis kaheksa tundi, sellest neli Emajõel. Põhiliselt seda teed me Mustvees käisime.

1920. aastate lõpul lavastati “Vanemuises” Tartu seltskonnategelaste üritusena minu isa osavõtul tuntud saksa jandikirjutajate Arnold Franzi ja Ernst Bachi “Vana Adam”, mida “Estonia” teater Tallinnas oli 1925.-1926. aastal suure menuga etendanud. Vana Adamat mängis prof. Aleksander Paldrock, kuna minu isa oli mingi ülimalt rahulik inglise piibumees. Just need kaks kuju on mul siiani kindlalt meeles püsinud. Väärrib veel meenutamist, et isa osales 1920. aastail ka kahes laulukooris – Miina Hermann (Härma) segakooris ja Tartu Meestelaulu Seltsi kooris. Mina aga ei osanud üldse viisi pidada ja kooli lauluõpetaja nimetas mind kakofooniks.

Kui Kalle oli just seminari lõpetamas, tabas meie peret 21. mail 1931 isa ootamatu surm. Mäletan, et juba mõned aastad varem lebas ta kord insuldi tõttu mitu nädalat meie suures toas diivanil, tohtimata ennast liigutada. Veresoonte lupjumine oli teinud oma töö.

Hakkasime just koos emaga sauna minema, kui isa kodu lähedal järsku peatus ja ütles, et tal on paha. Ema saatis mind kohe ligidal elava doktor Felix Lepa järele. Kui sellega koos tagasi jõudsimel, lamas isa teadvusetult mingis esikus ja üks teine arst oli juba kohal. Isa toimetati kiire korras lähedasse erakliinikusse, kuhu ema kaasa läks. Mina aga pidin koju minema, kuhu jäin üksinda ootama. Mõne tunni pärast kuulsin oma voodis norutades, kuidas isa saali toodi ja ema ütles: "Jätke ta siia, siin on tal hea olla." Isa oli surnud. Matused toimusid esimesel nelipühäl, 24. mail. Kurvad olid seekordsed pühad.

Isa surma järel pidime kiire korras loobuma suurest kallist korterist. Kolisime emaga Turu tänavale kahetoalisse korterisse tädi Meeri majas. Kalle sai õpetajakoha Tartu lähedal Kärevere algkoolis. Ema aga hakkas professor Hans Kruusi hambatehnikuna töötava abikaasa juures õppima hambatehnikuks ja õiendas järgmisel kevadel Tallinnas vastava kutseeksami. Laenu selleks sai ta onu Aadilt. Suvel 1932 töötas ta Rõuges, koos kellegi poolhullu naishambaarstiga. Mina aga lõpetasin samal kevadel algkooli. Lõpuekskursiooni tegime veoautol Lõuna-Eestisse. Tagasiteel lahkusin autost Otepääl ja läksin sealt jalgsi Keebile, kus veetsin suure osa suvest (nagu kõik järgmisedki suved). Keebilt sõitsin koos vanaisaga hobusevankril üle Kanepi, Osula ja Sõmerpalu Rõugesse emale külla. Maad võis sinna olla kuuekümmne kilomeetri ringis. Saatsime vanaisa üksinda tagasi ja mina jäin paariks nädalaks ema juurde Rõugesse. Kauris Rõuge orus oli ridamisi seitse järve. Sain teada, et aleviku all olev Rõuge Suurjärv, kus vahel paadiga sõudmas käisin, on Eesti sügavaim (40 m, tänapäeva andmeil 38 m). Oli ilus suvi ja Rõuge maaliline ümbrus meeldis mulle tohutult. Algkooli lõpetamisega lõpeski minu lapsepõlv.

Keskoolipäevil

Sügisel 1932 alustasin õpinguid Hugo Treffneri gümnaasiumis (HTG), mille helesinine valgete triipudega vormimüts mulle erilisel

meeldis. Kui kooli astumisel emaga direktor Konstantin Treffneri juures käisime, siis see torises natuke lõputunnistusel oleva nelja rahuldava pärast, arvas aga siiski, et seminari algkool on tugev kool, mistõttu võib mind vastu võtta. Seminari poisid paigutati Treffneri algkoolist tulnute lisaks A-klassi, kuna B-klassi võeti teistest algkoolidest nii linnast kui ka maalt tulnud õpilased. Väljalangemine B-klassist oli niivõrd suur, et teisel õppeaastal viidi seminari poisid täienduseks sinna üle.

Minu pinginaabriks oli läbi kõigi klasside korstnapühkija poeg Eduard Selge, kellega algkooliski olin ühes klassis olnud. Keskoolipäevil kujunes ta minu kõige suuremaks sõbraks. Ta on neid väheseid koolivendi, kes on siamaani veel elus, kuid elab juba pikka aega kaugel Austraalias, kust ta paar korda on ka Eestis käinud. Teistest klassivendadest oli mul rohkem kokkupuuteid Valter Paulsoni (hiljem Paluveres) ja Johannes Kustassoni (1967. aastast Kivilaan), kes oli meie klassiväline. Paluveres paistis silma väga hea joonistajana. Lõpuklassides istusid nad meie taga. Teises pingireas istus üle reavahe minu kõrval kõva spordipoiss Edgar Lamp, kes lõpuklassis valiti õpilaskonna vanemaks. Tal oli raskusi eesti keele klassikirjanditega, mille puhul me mitmel korral oma tööd vargsi vahetasime, et saaksin tema töösse parandusi teha.

1930. aastate algupoolel kolisime emaga ümber Riia ja Kaluri tänavale nurgal asuva kahekoruselise puumaja teisel korrusel asuvasse kolmetoalisse korterisse, millest ema kaks tuba välja üüris. Ühes neist elasid vahelduvad koolipoisid, teises aga usuteaduse üliõpilane Alice Kutsar, keda alatasa käis külastamas Johannes Solli nimeline kooliõpetaja. Sellelt kauplesin endale lugemiseks "Eesti entsüklopeedia" ilmuvaid vihikuid. Kirjutasin neist eraldi raamatukesena välja kõik kirjanikkude elulood. Kodus laua taga armastasin mängida enda väljamõeldud paberlikke kergejõustikuvõistlusi, mille tulemused selgusid täringutega visates. Üldse olin suur spordihuviline. Kui Gustav Sule odaviskes 1935. a. heitis esimest korda üle 70 meetri, mis tol ajal oli maailmatasemel saavutus, siis läksin õnnest lausa segaseks. 1930. aastate algul Eesti po-

liitlises elus esile kerkinud vabadussõjalased (vapsid), kes kiiresti saavutasid rahva hulgas suure populaarsuse, olid mulle oma avaliku tseremoniaali, baretikandmise ja käetõstmise ning demokraatiavastase kihutustööga eriti vastumeelsed. Liiga lähedaselt tuletasid nad meelde Saksa natse. Seetõttu rõõmustasin tõsiselt, kui vapsid Pätsi režiimi poolt märtsi keskpaiku 1934 laiali saadeti ja nende juhtkond arreteeriti.

Mõne aasta pärast vahetasime uuesti korterit, asudes seekord samal Riia tänaval jõest pisut kaugemale nelja korteriga kahekorrukselise maja esimesele korrusele. Seal oli meil neli tuba, millest ema ühe toa järele välja üüris. Kõõgi all oli kelder, kuhu pääses põrandaluugi kaudu. Minu kirjutuslaud koos raamaturiiguliga oli tänavapoolse toa välisnurgas. Samas toas ma ka magasin. Kostilapsena asus meie poole elama Põlva metsaüleva Martin Konradi tütar Maudlin, kes õppis tütarlastegümnaasiumis. Sellega seoses saime kütteks igal aastal ilusa autokoorma kasepuid.

Nagu karta oli, läks HTG I klassis mul õppetöö üle kivide ja kändude. Rahuldavaid kogunes jõuluks klassitunnistusele vist seitsme ringis. Klassijuhatajaks oli meil asjalik keemiaõpetaja Aleksander Bender (hiljem Pendre). Tema ainega oli mul tõsist lõõmist. Hästi läksid nii eesti, saksa kui ka uue võõrkeelena lisandunud inglise keel, mida õpetas ülikooli inglise keele lektor Johannes Silvet. Kolmel esimesel aastal õppisime ka ladina keelt.

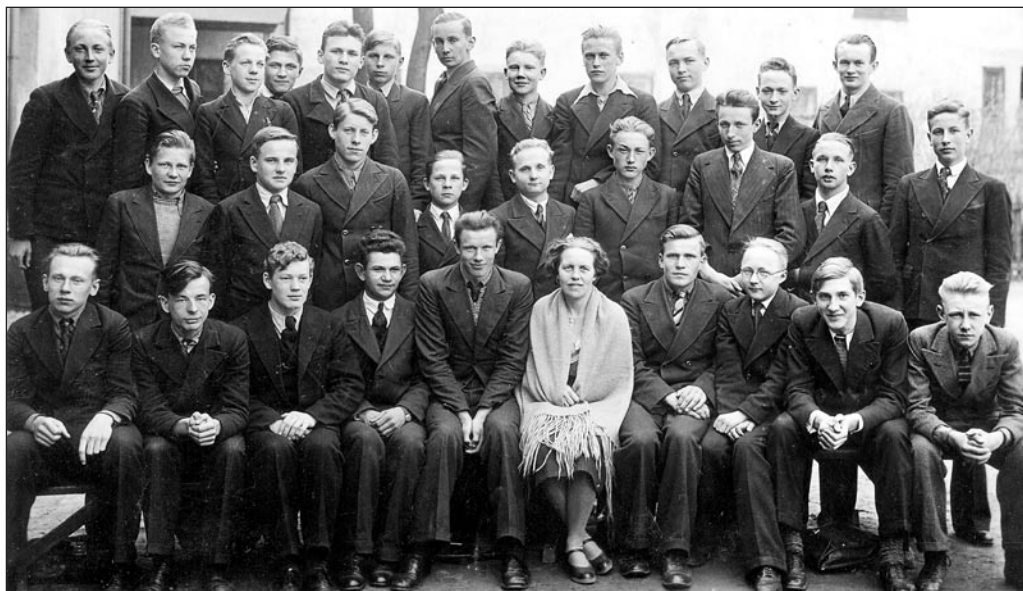
Ootamatult olin nüüd edukas matemaatikas, mida kogu kooli vältel õpetas meie väike küürakas Oskar Pärli, tuntud matemaatikaõpikute autor. Juba ühel esimesel korral, kui ta mind tahvli juurde kutsus, ütles ta vastupidiselt omaaegsele Veski arvamusele: "See poiss matemaatikat oskab." Sealpeale olingi üks klassi paremaid matemaatikuid.

Gümnaasiumis olid mitmel õpetajal oma hüüdnimed, mis algkoolis täiesti puudusid. Silvet oli Mõga, Pärli – Käbi, Käbivana ja Kits, ladina keele õpetaja Johannes Tiedemann – Lapik, kena roosapõskne ajalooõpetaja Maimu Töldsepp – lihtsalt Maimu, eesti keele õpetaja Arnold Kask – Keese(poiss), teine

eesti keele õpetaja Ernst Nurm – Nokk, inspektor Richard Kleis, kes lõpuklassis õpetas meile ajalugu, ladina keelt ja kodanikuõpetust – Vesi(pää). Kleis tegi meile selgeks ka prantsuse keele hääldusreeglid, rõhutades, et iga haritud inimene peab oskama prantsuse nimesid hääldada. Teadmistelt oli ta tõeline entsüklopedist, mistõttu tollal tema peatoimetusel ilmuv "Eesti entsüklopeedia" kujunes väga heaks teatmeteoseks. Igati lugupeetav direktor Konstantin Treffner aga oli lihtsalt Kosta. Tema õpetas lõpuklassis kosmoloogiat. II klassist peale kuni kooli lõpuni oli meil klassijuhatajaks saksa ja inglise keele õpetaja Else Tiling, kellel oli kombeks kanda suurt lillat salli. Sellest sai ta hüüdnime Lilla. Temal oli kombeks korraldada meile inglise keeles iga nädal ootamatuid sõnateste, millega pani meid tõsiselt sõnavara õppima. 1939. a. läks ta baltisakslaste ümberasumise korras Saksamaale. Oli veel pärast sõda Silvetiga kirjavahetuses. Lõpuklassides õpetas meile saksa keelt Feliks Kibbermann, kes oli tuntud ühe Eesti parema maletajana Paul Kerese kõrval. Võttis osa ka paarist maleolümpiast. Meile vestis ta pikemalt oma jalgrattamatkast Tartust Austriasse.

1933. a. lõpul tähistati Treffneri gümnaasiumi 50. aastapäeva. Sel puhul andis kooli vilistlaskogu trüki välja vastava juubelialbumi. Et meie pere oli sellal majanduslikus madalseisus, jäi see mul ostmata. Juba minu kooliastumisel oli emal Treffneri kui erakooli küllaltki suure õppemaksuga olnud kõvasti punnimist, mistõttu mind teisel poolaastal poolest õppemaksust vabastati. Õppisin hoolega ja edaspidi olin õppemaksust täiesti vaba.

Üldiselt olin klassis vaikne tagasihoidlik poiss ega osalenud nimetamisväärselt ka õpilaste isetegevuses. Lõpuklassis käisin küll tantsukursustel, kuid tantsu ma selgeks ei saanud. Lisaks oli mul poistekoolis katkenud tüdrukutega suhtlemine, keda ei olnud kuigi-võrd ka meie lähemate sugulaste ja tuttavate peredes. Nii kujunesin keskkooli päevil üsna tüdrukutepelglikuks. Muudatuse tõi selles suhtes vend Kalle abiellumine 1935. a. keena Hilda Hallikuga, kes oli Prantsusmaal ja



HTG IVb klass 1936. a. Keskel klassijuhataja Else Tiling, temast paremal Edgar Lamp, vasakul Johannes Kustasson. Autor teises reas vasakult teine.

Andorras oma venna juures viibimiselt koju Nõkku tagasi tulnud. Kalle noorik tundis kohe tõsist huvi ka minu vastu ja me hakkasime omavahel päris kenasti läbi saama. Ja kui siis veel Maudlin Konrad 1938. a. meie perre kostilapseks tuli, võtsid mu suhted naissooga taas normaalse ilme.

Vist 1936. a. käis võimu kindlalt oma kätte haaranud riigivanem Konstantin Päts Tartus viibides ka Treffneri gümnaasiumit vaatamas. Sel puhul kogunesid kõik õpilased saali, kus ta meie vahelt läbi läks. Imestasin, et meie riigipea oli üpris väike rõõmsalt naeratava näoga mehike. Välimus nagu ei rääkinud jõulisusest midagi.

1930. aastail veetsin kõik suved suurelt osalt Keebil, käies vahetevahel ka linna-lähedasel Utsul, kus sirgumas oli 1926. a. sündinud perepoeg Kristjan. Utsul oli meil nalja laialt, eriti ühenduses peaaegu iga päev mängitava koroona, samuti majaesisel muruplatsil toimuva pallimänguga üle nõori. Jaaniõhtu lõkkele lisaks põletati metsa all ka värvilist bengali tuld. Perenaine Alide, kes põdes tiisikust, suri juba aastakümne keskpaiku. Aadi oli uuendusmeelne peremees, luges hoolega põllumajanduslikku kirjandust, torutas oma põllumaad, rajas suure õunapuuaia,

hankis endale sõiduauto, millega kord tegime minu emaga koos sõidu Pärnusse. Aastakümne lõpuaastail oli tal juba olemas ka väike traktor koos vastava rehepeksugarnituuriga. Utsul oli see häda, et lähedal polnud vett, kus suplemas käia. Talu juurde oli metsa äärde soisesse kohta kaevatud väike lomp, kus end palava ilmaga võis kastmas käia. Kui tahtsid tõsisemalt vees käia, tuli minna mõne kilomeetri taha üle Tartu–Alatskivi tee Amme jõe, kus supluskoht oli küll madal ja kivi-ne. Onu Aadi püüdis seal käsitsi kivide alt lutsusid. Vahel tuli talle appi minna ja mõni kivi alla viiv auk käe või jalaga sulgeda, et luts minema ei pääseks.

Keebil oli mul hea kaaslane, 1924. a. sündinud perepoeg Karli (Kaarel), kelle vanem vend Vidrik oli juba täismees. Peatselt haigestus Vidrik tiisikusse, mistõttu ta pidi oma tegutsemistes olema väga ettevaatlik. Karliga aga oli meil palju tegemist. Sauna lähedale püstitasime telliskividest väikese ahju, kus küpsetasime liha, keetsime moosi jne. Talu maa peal oli ka kaks väikest soojärve, väiksem otse talu juures, teine, pisut suurem, kaugemal metsa vahel. Seal oli ka lamedapõhjaline paat ja sinna võis vitsraamiga võrkmõrdasid sisse panna, et püüda päris keni kokri.

Karli, Haldi ja Vidrik Keebil
1930. aastate lõpul.



Mõlemat järve ümbritses õotsuv sookamar, järveõtsk. Selle peal oli põnev ringi käia või kõmpida omatehtud puukaigastest karkudel, mis kippusid õtsust läbi vajuma.

Kuigi talul oli olemas omaette karjatüdruk, tuli vahel karjatada ka 12-päist lehmakarja. Juhtus sedagi, et mõni lehm jalgupidi õtsust läbi vajus, jäädes kõhu peale õotsuma. Siis pidid mehed appi tulema ja ta kõitega välja kiskuma. Talu maal leidis ka paar kõrgemat soosaart, metsaga kaetud Juudasaar ja söötis Tigasesaar. Kindlasti tuli abiliseks käia heinateol. Looduslikel heinamaadel, mis olid enamasti küngaste vahel sooservadel, pandi hein kuhjadesse. Neist paar olid neljal sambal tõstetava katusega katuskuhjad, nn. sarajad. Kodu lähedalt toodi värskest kuivatatult hein kohe koju. Põldheinast kasvatati ainult ristikheina koos timutiga. See kuivas mõnda aega põllul pikkades kärbisrõukudes, maasse lõõdud kärbiste peal kolm-neli rida lattisid, ja veeti siis augusti lõpupoole koju küüni või hobusetalli peale lakka. Nii Keebil kui Utsul magasime me poisid tavaliselt ikka lakas, kus maahein oli asemeks tunduvalt parem kui ristikhein, mis krõbises ja ajas prahti. Minu ja Karli ülesandeks oli ka paari kilomeetri tagant Valgjärve seltsimaja juurest ajalehte ja posti toomas käia. Jalgrada sinna läks algul talu põldude vahelt, siis üle Tigasesaare ja soo ning lõpuks läbi metsa.

Tegime Karliga mõningaid pikemaid jala-

matku, nagu kord jalgsi Otepäale ja sealt edasi ringi ümber Pühajärve. Ring ümber Pühajärve osutus hoopis pikemaks kui Otepää-tee. Läksime läbi ka Kolga talust, kus pisipoisina kord koos isa-emaga olin suvitanud. Seal oli mitmeid ruume linnarahva jaoks. Kui kodu lähistel tahtsid supelda, siis tuli minna paari kilomeetri taha kitsale sügavale ja järsukaldalisele Pikajärvele, kus mõnikord ka hobuseid käidi ujutamas. Järve teises otsas oli Pikajärve mõis, mille omanik von Müller elas ikka veel mõisasüdames, mis talle kätte oli jäetud. Rahvas kutsus teda Pikajärve vonniks. Tükk maad kaugemal oli suur madalapõhjaline Valgjärv, millel oli kogunisti kolm saart. Armastatud supluskoht oli seal laia mõisa pargi ääres suure tamme all. Kalle tõmbas sealt kord õngega hulga latikaid välja. Valgjärve mõisa pargis korraldati ka rahvapidusid ja spordivõistlusi. Otepää tee ääres oli samuti paar ilusat järve: Pilkuse mõisa all samanimeline järv ja kaunis Kaarna järv saarega keskel. Just alevisse ülesmäge sõitmisel jäi vasakut kätt tee äärde kirik, mille taga oma järskude külgedega pälvis tähelepanu kaheastmeline Otepää linnamägi. Oli ju Otepää üks Muinas-Eesti tähtsamaid keskusi, mille pärast pidasid lahinguid nii venelased kui sakslased. Kirikus aga pühitsetes Eesti Üliõpilaste Selts 1884. a. sisse meie sini-must-valge lipu. Alevit ennast kutsuti tollal veel ka Nuustakuks, sel kohal varem asunud Pühajärve karjamõisa nime järgi.



Pikajärve vaade.

Keebi neljast hobusest kasutati peamiselt kodusteks vedudeks vanaruuna ja vanamära, kellel muud nime polnudki. Sõiduhobusteks olid kaks kena noort mära, Mints ja Mann. Viimasel oli pikk valge lauk, mis ulatus üle nina alla suuni, kus muutus kergelt roosakaks. Mõnus oli tema ninaotsa silitada, kui talle leiba andsin. Neid kasutati pidulikel sõitudel paarihobustena, seljas rangideta rihmrakend, “inglise riistad”. Sel moel sõitsime vanaisaga igal suvel 25 kilomeetri taha Kambja kalmistule surnuaiapühale, kuhu teel võis näha ka teist paarisrakendit, Villemi Ottast oma kahe korskava takuga. Utsul peeti samuti nelja hobust, kes aga pole nii hästi meelde jäänud. Mäletan, et kui mu Keebi vanaema 1930. aasta paiku talvel suri, siis sõitsime emaga reel Utsu mära Lonniga sinna matustele. Oli laisk hobune, keda tuli kõvasti tagant togida. Paks lumi oli maas, nii et me Karliga saime Keebi õues hangedesse suuri koopaid kaevata.

Põllutöömashinade peale niidumashina Keebil ei olnud. Iga aasta sügissuvel oli eriliseks sündmuseks rehepeks. Seda tehti alati mitme taluga koos. Rehepeksugarnituur veeti kohale kuue või kaheksa hobusega. Vilja vedas põllult masina juurde sama hulk vankreid. Meile Karliga anti veoks vanamära – et hea rahulik hobune. Kord tühja vankriga õue sõites aga

läks hobusele vankri põhjalaud vastu tagajala konti ja ta hakkas lõhkuma, nii et vanker lendas külgepidi vastu väravaposti. Külitsi vankril istudes saime õnneks veel viimasel hetkel jalad vankrisse tõmmata.

Noil aastail õppisin Keebil selgeks ka jalgrattasõidu. Algul ei saanud ratta peale teisiti kui mõnelt kõrgemalt teepervelt otsa ronides. Sealpeale hakkasin 43 kilomeetrit Tartu ja Keebi vahel sõitma jalgrattal, mis võttis umbes neli tundi aega, sest üle poole teed oli mägine ja seal tuli mägede vahel alatasa jalgsi mäest üles kõmpida. Hobusega tuli sama teed sõita seitse tundi.

Keskkooli lõpul, 1937. a. olin üks kolmest *cum laude* lõpetajast. Sain vanemate komiteelt 500 krooni preemiat ja õppenõukogult Alexis Carreli tol ajal kuulsa raamatu “Man the Unknown” (“Tundmatu inimene”), mis peatselt tõlgiti ka eesti keelde. Lõpetamise puhul ostsin omale esimese kaabu. Meie klassi teine *cum laude* lõpetaja oli klassi peamatemaatik Arnold Toome, kellest Nõukogude ajal sai mõneks ajaks Eesti NSV esindaja Moskvast. A-klassist lõpetas *cum laude* Ernst Viirma, kellega koos mind 1937. a. jaanuari lõpus läkitati Tallinnasse keskkoolilõpetajate võistluskirjandit kirjutama. Sel puhul pani direktor meid isiklikult Tallinna rongi II klassi vaguni

kupeesse. Nii sõitsin esimest korda elus Tallinna. Saalitäis õpilasi pidi seal viie tunni jooksul kirjutama kirjandi "Eesti majanduse arengu suund ja väljavaated". Teema tegi teatavaks haridusnõunik Johannes Aavik. Meie mõlema tööd jäid esile tõstmata. Küll aga sai II auhinna Saaremaa ühisgümnaasiumi lõpetaja Aarne Vinkel, kellega seal tutvusin ja kellest sai hiljem minu hea sõber. Äramärkimist leidis ka Paide ühisgümnaasiumist Helmi Randla töö. Juhtus nii, et kuus aastat hiljem abiellusin temaga. Kooli lõpupeol küsis Maimu Töldsepp minult, mida kavatsen ülikoolis õppima hakata. Kui vastasin, et eesti keelt ja kirjandust, ei pidanud ta seda kuigi mõistlikuks, sest sel alal leidub sobivaid töökohti väga vähe. See minu otsust küll ei kõigutanud. Varahommikul pärast pidu tegime koos direktoriga Emajõel mootorpaadisõidu. Ja oligi koolipõlv läbi.

Ülikooliaeg

1937. a. suvel andsin ülikooli astumiseks paberid sisse. Filosoofiateaduskonda oleks peaaegu pääsenud ilma sisseastumiseksamita, kuid viimasel hetkel kogunes soovijaid siiski mõni üle ettenähtud normi. Tuli teha kirjalik eksam eesti keeles ja suuline ajaloos. Viimasel oli eksamineerijaks meie kooli õpetaja Evald Blumfeldt. Vastamisel ajasin oma arust võrdlemisi segast juttu, kuid kui ta pärast seda minu õppimisplaanide üle aru päris, oli selge, et eksam oli sooritatud. Meie teaduskonnas tuli valida endale neli õppeainet, mida võis õppida kolmes järgus – alam-, kesk- ja ülemastmes. Aineastmeid pidi ülikooli lõpetamiseks kogunema kokku vähemalt seitse, teadusliku kraadi taotlejail aga kaheksa. Valisin endale eesti keele ülemastmes, eesti ja üldise kirjanduse ning inglise filoloogia keskastmes ja rahvaluule alamastmes, kokku seega kaheksa astet. Rahvaluulet, mida õpetas professor Walter Anderson, peeti üldiselt kergeks täiteaineks.

Sügisel septembri algul haigestusin kollatõppe. Pääsesin õpinguid alustama alles kuu keskpaiku. Kui ma siis nõutult teaduskonna loengute väljapanekut uurisin, asus üks noor-

mees mulle ootamatult nõu andma. See osutus minust ligi neli aastat vanemaks Endel Annuseks, kellest hiljem kujunes tunnustatud bibliograaf. Kõigepealt pidi üldnõutavate eeleksamitena õiendama ladina ja võõrkeele lektorikursuse. Alles seejärel võis hakata tegema oma õppeainete eksameid. Hakkasin siis kuulama prof. Karl Wilhelmsoni ladina keele ja lektor Kurt Schreinerti saksa keele kursust, samuti osalesin eesti, soome ja inglise keele lektorikursuste loengutel ja harjutustel (lektoriteks Johannes Voldemar Veski, prof. Gustav Suitsu soomlannast proua Aino Suits ja *mister* Harris). Wilhelmson tegeles oma tundides põhiliselt katkendite lugemisega Titus Liviuse suurest ajalootteosest "Ab urbe condita". Aino Suitsu elavavõimelisel kursusel lugesime Johannes Linnankoski huvitavat jutustust "Pakolaiset". Veski tunnid olid tuimavõitu, Harrise esitus tundus mulle raskepärasena. Kui käisin tutvumas Eesti Keele Arhiiviga, tiris selle toimekas assistent Paul Ariste mind kohe ka nõutavaid harjutustöid tegema. Juba 1937. a. detsembris õiendasin Wilhelmsonile ladina keele, mis tavaliselt nõudis tudengitelt terve aasta õppimist. Mina sain sel puhul tugineda põhiliselt juba koolis õpitule. Järgmise aasta mais tegin ära ka saksa, eesti ja soome keele lektorieksamid. Eesti keele kolmest harjutustööst jõudsin Aristele teha kaks – sedeldasin sõnu välja mingist 19. sajandi tiitelleheta aianduse käsiraamatust ning lihtrahva kirjakeelest (aluseks peotäis kojamehe koha taotlemise avaldusi). Kõigil puhkudel sain kõrgeima hinde. Selline oli mu esimese õppeaasta tulemus ülikoolis.

Konstantin Pätsi võimuhaaramisega tasalülitatud ühiskonnas sai 1930. aastate keskpaiku muude ametlike ürituste hulgas alguse ka nimede eestistamise aktsioon, mille käigus muudeti eestipäraseks üle 300 000 saksapärase perekonnanime, mille eesti talupojad 19. saj. algupoolel olid endale võtnud baltisaksa mõisnike aktiivsel kaasabil. Sedalaadi massiüritused mind tavaliselt kaasa ei kiskunud, kuid kui aktsioon oli lõpule jõudmas, kusjuures onu Aadi oli oma nime jõudnud muuta Veerlaaneks, mõtlesin 1938. a. algul, et võik-



Autor (kiivris) pataljoni
kõõgi korrapidajana.

sime siiski ka oma nime eestistada. Nii saigi 28. veebruaril 1938 meie pere nimeks seni vähe tuntud Viires. Ühtlasi muutus samal ajal Kalle naise eesnimi Hilda minu ettepanekul Haldiks. Ta ema Nõos oli sel puhul küll pisut pahandanud, et tema pandud nimi siis enam ei kõlbagi. Hiljem selgus, et eestistamise käigus olid Viirese nime võtnud üsna mitmed, nii et sellest sai küllaltki levinud nimi. Aga sellenimelisi sugulasi peale enda omaste mul siiski pole.

Mõni kuu pärast nime muutmist otsustasin ülikooliõpingud katkestada ja astuda 1. juulil 1938 Tartus asuvasse Kuperjanovi partisanide pataljoni, et läbi teha kohustuslik aastane sõjaväeteenistus. Neljakuise noorte väljaõppe sooritasin leitnant Maidlale alluvas rühmas, kus mu jaoülemaks oli reamees Sõstar. Mäletan, kuidas Petseri kandist saabunud kirjaoskamatud vene noorsõdureid, kellest mõni oli minu meelest täielik puupea, õpetati marssima, ühes saapas õled, teises heinad. Kamandati siis vastavalt – “seno, soloma, seno, soloma”. Paremad keskkooliharidusega sõdurid läkitati noortekursuse lõpetamise järel Tallinna sõjakooli ohvitseriks valmistuma. Mina kuulusin nende hulka, kes saadeti 1. novembril Petserisse 7. jalaväerügemendi õppekompaniisse, mis koolitas välja allohvitseri. Selle ülem oli major Valter Pedak, meie rühmaülem aga tõsiste kirjanduslike huvide-

ga leitnant Peeter Lindsaar, kes andis käsklusi võimsa bassihäälega. Mind rügemendi raamatukogus kord raamatu tagant tabades märkis ta selle kohe positiivselt ära. Teise maailmasõja järel Austraaliasse asunult sai temast väliseesti kirjanik. Major Pedak aga jäi 1944. a. Põhja-Tartumaal punavägede haardest pääsenuna metsavennaks, kuni ta 1948. a. lõpul Vara lähedal tabati ja hukkus. Petseri ise oli üsna tavaline väikelinnake, kus tõsist huvi pakkus vaid klooster. Kui koju Tartusse tahtsin sõita, pidin jalgsi kõmpima linnast kolm kilomeetrit eemal asuvasse raudteejaama.

1939. a. veebruari lõpul ei ülendatudki mind neljakuise kursuse lõpetamisel kapralliks nagu enamikku teisi, vaid läkitati reamehena tagasi Kuperjanovi partisanide pataljoni. Seal sain nüüd ise noorsõdurite väljaõppe jaoülemaks. Kaua ma sel kohal ei töötanud, sest pataljoni kurjalt kärkiv veebel Karl Siimus võttis mu peatselt enda juurde kantseleikirjutajaks. Ja suve hakul, kui pidin peatselt aastastest teenistusest vabanema, pikendati meil teenistusaega Euroopa olude ärevaks muutumise tõttu poole aasta võrra. Nii tuli minulgi sõjaväes jätkata, kusjuures vahetevahel käisin Jaama tänaval II diviisi laatsaretis korrapidajaks. Laatsaretis oli terve palatitais suguhaigeid, kelle juurde õhtuti tänavalt tikkuvaid tüdrukuid pidin eemale

peletama. Sain üsnagi sageli käia ka kodus, eriti nädalalõppudel.

Sügisel aga läks olukord põnevaks. Septembri lõpus, kui Moskva Eestile baasid peale surus, vaatas pataljoniülema kord läbi binokli Tartu kohal tiirutavat Vene lennukit, käsutades kõik sõdurid kasarmuplatsilt minema. Samal ajal asus ratsarügement Tartust Narva poole teele. Järgmise öö magasime täies varustuses, püsside jaoks laskemoon kätte antud. Siis vaibus kõik rahulikuks. Mitmekümne tuhande Vene sõduri baasidesse minekut peaaegu ei märganudki. Midagi head ei ennustanud küll peatne baltisakslaste ümberasumine Saksamaale, mille käigus lahkus ka meie kompanii poepidaja, minu Tomsoni-nimeline sõbrapoiss, öeldes kahetsevalt: "Pole parata, peab minema." Novembri lõpul aga algas Soome talvesõda, millele me kõik tõsiselt kaasa elasime. Detsembri keskpaiku saadeti mind sõjaväest vabastamiseks tagasi 7. rügementi Petseris, kus pühitsesin ka jõulupühi. Uueks aastaks 1940 saingi kapraliks ülendatult koju. See oli Eestis viimane sõjaväeteenistusest vabastamine enne Vene okupatsiooni. Tagasivaates leidsin, et sõjaväeelu on Hašeki Švejki lugudes lihtsalt hiilgavalt edasi antud ja et poolteist aastat sõjaväes oli minu jaoks sisuliselt täiesti mahavisatud aeg.

Seejärel hakkasin peatselt jätkama ülikooliõpinguid. 1940. a. kevadsemestril õiendasin ülikoolis rahvaluule alamastme proseminari ja eksami Eesti Rahvaluule Arhiivi juhatajale Oskar Looritsale, kes oli astunud Saksamaale lahkunud professor Walter Andersoni asemele. Loorits küsis minu käest üksikasjaliselt tuntud soome folkloristi Kaarle Krohni raamatu "Die folkloristische Arbeitsmethode" sisu, seda ise laual lehitedes. Õnneks olin raamatu eksamiks värskelt läbi lugenud. Maikuus õiendasin veel õpetajaameti eeleksami koolitervishoius ja kirjanduse alal professor Pärtel Halistele antiikkirjanduse eksami.

Samal ajal toimus Saksa vägede sissetung Prantsusmaale, mille varjus Nõukogude Liit 17. juunil lõplikult okupeeris Eesti ja teised Baltimaad. Nägin Emajõe kaldalt, kuidas Vene väed pika tolmuse reana mööda Rä-

pina maanteed Tartusse tulid. Linnas asusid nad laagrisse jõeäärsel turuplatsil, kus neid uudistamas käisin. Nägid võrdlemisi viletsad välja, vastu löi spetsiaalselt neile omane haisupahvak. Tänavail marssisid nad kõvasti laulu lüües tihedas ravis, ühe kõht vastu teise tagumikku. Levis asjakohane mõistatus: mis see on, sada jalga all, läheb, röögib ja haiseb? Aga kohal nad olid ja elu võttis teise ilme. Asju hakkas dirigeerima Stalini lähem kaastööline Andrei Ždanov, kes saabus erirongil Eestisse. Moodustati nõuetekohane "rahvalavalitsus" eesotsas Pärnu arsti Johannes Varesse (vasakpoolse luuletajana tuntud Barbaruse nime all) ja Hans Kruusiga. Juulis toimusid hirmu tõttu suure osavõtuga (ametlikel andmeil 84% kõigist hääleõiguslikest) Riigikogu valimised, millel ainsana valitavaks jäetud Eesti Töötava Rahva Liidu kandidaadid kindlalt läbi läksid. Ja 6. augustist peale olimegi juba Nõukogude Liitu lahkelt vastu võetud Eesti NSV kodanikud.

1940. a. kevadsemestri jooksul olin hakanud koos sõprade Aarne Vinkli ja Erich Raietiga külastama Eesti Kirjanduse Seltsi asjaajaja Herman Everti korteris elavaid Asta Pirnimäed ja Aino Schmiedi, kelle vanemad olid Hollandis. Seal käis teisigi tudengitüdrukuid, eriti Salme Nigol, Helmi Randla ja Aksella Rets. Aino Schmiediga kujunes mul lähedasem suhe, nii et kinkisin talle sõrmusegi. Sain temalt lugemiseks Margaret Mitchelli populaarse romaani "Gone with the Wind", mille esimene osa oli ilmunud juba ka eesti keeles. Sügisel andis ta mulle sõrmuse tagasi, misjärel peatselt abiellus mullegi tuttava doktor Rudolf Tamme pojaga.

Sel suvel lugesin Thomas Manni suurt romaani "Võlumägi", milles jesuiit Naphta kuulutas, et vabaduse aeg on surnud, tuleb kohaneda hoopis uute oludega. Selle mõjul leidsin, et tuleb tõesti kohaneda. Otsin endale müügile ilmunud saksakeelse kommunistliku partei ajaloo lühikursuse ja asusin innuga lugema. Põrkusin aga peatselt kohkunult tagasi. Niivõrd vastikult, lausa sõimusõnadega iseloomustati kõiki kõrvalekaldujaid partei pealiinist.

Septembris alustasin uuesti õpinguid üli-



Pastor Kimmel leerilastega 1941. aastal. Autor tagareas paremal.

koolis. Selgus, et senise õppekava kohaselt saavad lõpetada ainult need, kellel kõik kahe esimese õppeaasta eksamid on sooritatud, kuna teised peavad üle minema nõukogulikule kursuste süsteemile, mida punavalitsuse asepeaministri kohalt rektoriks määratud Hans Kruusi kõrval kiire korras hakkas juurutama Leningradist saabunud uus prorektor Kristjan Kure. Mina oma poolteise aastaga olin ses osas mõnevõrra maha jäänud. Pidasin nõu teaduskonna dekaani prof. Andrus Saarestega ja leppisime kokku, et sügissemestri vältel üritan oma mahajäämuse likvideerida. Heitsin kõrvale eksamiterohke inglise filoloogia, milles mul ei olnud õiendatud veel ühtki eksamit, ja valisin endale uueks õppeaineks etnograafia. Sellele kallutas mind eesti filoloogidele ette nähtud prof. Gustav Ränga Raadil Eesti Rahva Muuseumi väljapanekutes peetav etnograafiliste reaaliade kursus, mida olin hakanud just kuulama. Sügise jooksul õiendasingi eesti keele transkriptsiooni ning kirjanduse stiilikursuse, samuti eesti häälikuloo eksami prof. Saarestele ning novembri lõpus eesti kirjanduse alamastme eksami August Annistile. Foneetikaeksamit Paul Aristele käisin andmas haiglas. Jaanuaris 1941 lisandusid veel eesti keele alamastme eksam (prof. Saareste), etnograafilised

reaaliad ja etnograafia proseminar (mõlemad prof. Gustav Ränk).

Loomulikult tuli hakata kuulama kõigile kohustuslikke marksismi-leninismi loenguid, mis alal sattusin prof. Kristjan Kure loenguile, õiendades detsembri lõpus talle ka vastava arvestuse. Kevadsemestri keskpaiku jõudis see kavala näo ja kikkhabemega isand dialektilise ja ajaloolise materialismi peatüki juurde, kust ta millegipärast kuidagi enam edasi ei pääsenud, vaid visalt ühel kohal trampis. Ühel päeval ilmus tema tööd sõnaosavalt jätkama uus lektor Richard Antons (samuti Leningradist pärit), kellele kevadel pidingi vastava eksami sooritama. Ta tuli auditooriumisse, viskas eksamipiletid lauale ja lahkus, öeldes, et valige endale siit sobivad. Kui ta mõne aja pärast tagasi tuli, läks eksami sooritamine libedalt. Õiendasin selle muide 13. juunil 1941, millele järgneval ööl toimus esimene suurküüditamine. See ootamatu vapustus rabas kõiki kohutavalt. Mõne päeva pärast hakkas rahva hulgas ringi liikuma jutt, et pääs on peatselt tulemas. 22. juuni varahommikul algas Saksaamaa rünnak Nõukogude Liidu vastu. 10. juulil jõudsid Saksa väed Tartusse. Sügisel käisin ema meeleheaks Tartu ülikooli kirikus pastor Jüri Kimmeli juures leeris. Meid oli ainult neli tüdrukut ja neli poissi. Kimmel

taotles anda meile eeskätt üldist elutarkust, ilma eriti tugeva usulise suunitlusega.

1941. a. olin lähemalt sõbrunenud Petserist pärit kena väikese tudengitüdruku Irene Rannega, kes 11. juunil prof. Alfred Koorti juures toimunud dialektilise ja ajaloolise materialismi eksamil imetles mu ootamatult head oskust. Suve vältel arenes mul temaga tihe kirjavahetus, mille käigus ma teda nime Irene ingliskeelse häälduse alusel hakkasin nimetama Airiks. Jõuluks sain temalt samanimelise pühendusega kingiks Friedebert Tuglase värskelt ilmunud "Unelmate maa". Kui ma järgmisel suvel Eesti Rahva Muuseumi teenistuses pidin Lõuna-Eestis jalgrattal ringi sõites eelmise sõjasuue metsavendade peidukohti otsima, siis põikasin ka Irene Ranne koju Petseris. Minu meelest osutus tema pere väga meeldivaks. Peatselt seejärel aga meie suhe vaibus. Olin hakanud tõsiselt suhtlema teise kaastudengi, Järvamaalt pärit Helmi Randlaga, kellega siis 1943. a. augustis abiellusingi. Pastor Kimmelil lasksin end Helmiga ka kiriklikult paari panna.

Tuleb veel meenutada neid tõsiseid muudatusi, mis 1930. aastate lõpul said alguse Keebil. 1939. a. suri seal peremeheks olnud onu Eedi, kes veel eelmisel suvel polnud suure pahanduse saatel lubanud Karlil Otepää keskkooli edasi õppima minna. Peremehe ülesanded langesid nüüd haige Vidriku õlu- ja kodune õhkkond muutus järsult helgemaks. 1940. a. sügisel anti osa talu maast uusmaasaaja Maks Pihole, kes seepeale jäigi oma perega Keebile elama. 1941. a. jaanuari keskpaiku suri Vidrik ootamatult kopsuve-rejooksu tõttu. Varsti pärast seda haigestus noorem vend Karli kopsupõletikku ja jaanuari lõpus suri temagi. Üksi jäänud ema Juuli võttis endale Meeri lastekodust kasulapseks vene tütarlapse Taissia, kellele pani nimeks Helju. Ja kui Juuligi 1943. a. suri, siis pani mu vend Kalle Tartus õpetajaameti maha ja läks mõneks ajaks Keebi talu pidama. Nõukogude korra taastumise järel 1944. a. hakkas minu ema Keebil hoolitsema oma isa ja ka Helju eest, kellest sai täisverd eestlane. 1945. a. kevadel teatas Võru ajaleht, et Gus-

tav Neumann Valgjärvel oli külvanud vilja Nõukogude armee fondi. Suve hakul suri temagi, misjärel soovitasin emal Tartusse tagasi tulla, sest ähvardamas oli kulakuks tegemise oht. Ema tuligi ära linna ja andis talu ametlikult üle ühele sealsele lähedasele sugulasele, kusjuures Helju jäi veel mõneks ajaks sinna, abielludes pooleterakese Piho kasupoja Kalju Margiga. Peagi aga läks Keebi hoopis võõras-tesse kätte ning Helju ja Kalju kolisid ära Põlvasse. Nii lõppes minugi suhe selle taluga, kus lapse- ja noorpõlves olin veetnud palju toredaid päevi. Helju aga on jäänud meie pere sõbraks tänini.



Ants Viires

(1918)

Lõpetanud Tartu ülikooli 1945 ajaloolase-etnograafina. Ajalookandidaat (1955), ajaloodoktor (1982). Töötas TA Ajaloo Instituudis 1956–1996 noorem- ja vanemteadurina, etnograafia sektori juhatajana. Lugenud korduvalt loengukursusi etnograafia alal Tartu ülikoolis (1947–1991), Eesti Humanitaarinstituudis, Eesti Kunstiakadeemias ning Soomes Helsingi, Oulu ja Turu ülikoolis. Helsingi ülikooli audoktor 1982. Ajakirja *Ethnologia Europea* toimetuskolleegiumi liige 1984–1999. Tähtsamad publikatsioonid: "Eesti rahvapärane puutööndus" (1960), "Puud ja inimesed" (1975), "Talurahva veovahendid" (1980), "Eesti rahvakultuuri leksikon" (toim. 1995, 2000), "Eesti rahvakultuur" (toim. koos El-le Vunderiga, 1988), "Kultuur ja traditsioon" (2001), "Vana eesti rahvaelu" (2004).